

УДК 373.21

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Ольга Шаповалова, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної і початкової освіти, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка.

ORCID: 0000-0002-8888-591X

E-mail: olgashap51@gmail.com

Світлана Парфілова, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної і початкової освіти, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка.

ORCID: 0000-0002-9582-4306

E-mail: s.parfilova@ukr.net

Наталія Павлушенко, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної і початкової освіти, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка.

ORCID: 0000-0002-7010-0816X

E-mail: pavnm1972@ukr.net

У статті обґрунтовано актуальні проблеми виховання самостійності дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності. Встановлено, що виховання дітей дошкільного віку полягає в самоконтролі за своєю діяльністю, недоліками та вадами. За цим коротким визначенням стоїть величезна кількість умінь і навичок: організаційних, загально-мовленнєвих, пізнавальних, контрольних-оцінних. Доведено, щоб працювати самостійно, дитина старшого дошкільного віку повинна вміти: організувати свою роботу, здійснювати її раціонально, перевіряти якість зробленого. Проаналізовано провідне значення ігрової діяльності у структурі пізнавальних завдань, увага до широкого використання ігрового середовища дають змогу дітям проявляти усі форми соціальної та пізнавальної активності.

***Ключові слова:** самостійність; виховання; діти старшого дошкільного віку; ігрова діяльність; пізнавальна самостійність; комунікативні уміння і навички; саморозвиток; самоствердження; засвоєння гуманістичних цінностей; розвиток творчих здібностей і уяви.*

THEORETICAL ASPECTS OF BUILDING INDEPENDENCE IN CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE IN GAME ACTIVITIES

Olha Shapovalova, Candidate of Pedagogic Sciences (Ph.D.), Associate Professor at the Department of preschool and primary education, Sumy State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-8888-591X

E-mail: olgashap51@gmail.com

Svitlana Parfilova, Candidate of Pedagogic Sciences (Ph.D.), Associate Professor at the Department of preschool and primary education, Sumy State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-9582-4306

E mail s.parfilova@ukr.net

Nataliia Pavlushchenko, Candidate of Pedagogic Sciences (Ph.D.), Associate Professor at the Department of preschool and primary education, Sumy State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-7010-0816X

E-mail: pavnm1972@ukr.net

The article substantiates the current problems of raising independent children of senior preschool age in game activities. It has been established that upbringing of preschoolers consists in self-control of their activities, shortcomings and defects. Behind this short definition stands a huge number of abilities and skills: organizational, general-speech, cognitive, control-evaluative, that a child should acquire. It has been proved that in order to work independently, a child of senior preschool age must be able to organize his work, carry it out rationally, check the quality of the work done.

Indicators of a child's independence are outlined, which are reflected in three components: cognitive (knowledge, rules, norms, ideas about one's traits and skills); emotional-value (a system of feelings related to one's own states, needs, self-esteem, personal meaning); behavioral (willingness to act in a certain way, the ability to regulate one's own behavior, analyze the situation and personal values). It has been established that each of these components is particularly important for the formation of the "self" of an individual. The leading importance of game activities in the structure of cognitive tasks is analyzed, attention to the wide use of the game environment enables children to show all forms of social and cognitive activity.

One of the peculiarities of building children's independence is the ability to make free choices, which is associated with self-development and self-creation. The basis of the choice of a child of senior preschool age is always game activity. Children are characterized by the desire to take on the role of an "adult" – this is where their desire for independence is manifested. While playing, they try to bring into the game what they observe in the surrounding life.

It has been established that the ability to act quickly in new social conditions depends on the communication abilities and skills of senior preschool children, the sufficient level of which allows the child to be confident in himself. Throughout preschool childhood, children develop a need for communication with an adult, inclusion in various types of game activities, which contributes to the formation of an emotional and value attitude to reality and to oneself, self-knowledge, self-affirmation, assimilation of humanistic values, development of creative abilities and imagination.

Keywords: *independence; upbringing; children of senior preschool age; game activity; cognitive independence; communication abilities and skills; self-development; self-knowledge; self-affirmation; assimilation of humanistic values; development of creative abilities and imagination.*

Зміни, що відбуваються в нашій країні протягом останніх років, визначили нові пріоритети у формуванні особистості, зокрема, вміння гнучко пристосовуватися до змін у життєвих ситуаціях, самостійно набувати потрібні знання, застосовувати їх на практиці для вирішення різноманітних проблем, шукати раціональні шляхи їх вирішення, самостійно оволодівати навичками критично мислення, трудитися над розвитком культури, інтелекту, моральності.

У змісті освітніх ліній оновленого Базового компоненту дошкільної освіти («Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини»), спрямованих на демократичний устрій освітнього процесу, виділено основні вміння, якими повинні оволодіти діти нової генерації: уміння самовизначатися, взаємодіяти і співпрацювати, брати на себе різні соціальні ролі, організовувати свою діяльність, приймати відповідальні рішення в умовах вибору, ставити мету і досягати її [1].

У Державному стандарті дошкільної освіти України визначено важливість виховання самостійності дітей дошкільного віку в різних видах діяльності: грі, спілкуванні, художньо-продуктивній, пізнавально-дослідницькій [3]. Тож головним завданням вихователів є забезпечення участі всіх учасників освітнього процесу в різних колективних справах і проектах, у дотриманні норм, правил спільного життя, які створюють умови для самореалізації, самовираження, індивідуальності кожної дитини. Теоретичному висвітленню питання виховання самостійності присвячені праці філософів і фізіологів (Аристотель, Г. Гегель, Г. Сковорода); психологів і педагогів (Л. Виготський, Д. Ельконін, Г. Костюк, Я. Коменський, М. Монтесорі, С. Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський) у різні періоди розвитку науки і педагогіки. Специфіку й структуру виховання самостійності дітей дошкільного віку досліджували Ю. Дмитрієва, Т. Гуськова, П. Підкасистий; умови і методи виховання самостійності у грі розкрито у працях сучасних науковців Л. Артемової, А. Богуш, Н. Гавриш, Ю. Демидової, Н. Михайленко, Н. Луцан, М. Савченко та інші. Однак, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив дійти висновку, що проблема виховання самостійності дітей дошкільного віку в ігровій діяльності є актуальною сьогодні і потребує подальшого вивчення.

Мета статті – теоретично обґрунтувати ефективність процесу виховання самостійності дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності.

Методи дослідження: аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація педагогічних, психологічних, методичних джерел проблеми дослідження – з метою уточнення ключових понять дослідження та виявлення стану розробленості досліджуваної проблеми.

Розглядаючи дошкільний вік, як період самого цінного розвитку особистості, вчені окреслюють цілісність процесу розвитку дитини, сутність якого полягає в розвитку самою дитиною власної природи, самоусвідомлення себе як особистості, самозбагачення різними формами і способами діяльності. Особливості розвитку самостійності дітей дошкільного віку були предметом дослідження багатьох науковців. Вихованню самостійності дітей дошкільного віку присвятила свою філософську концепцію виховання, в основі якої лежить принцип «Допоможи мені це зробити самому» Марії Монтесорі. Вона зазначала, що «...цінність людини не в тому, як її виховали, а в тому, як вона себе виховує, і цього слід учитися змалку» [8, с. 75].

Як зазначають науковці І. Бех, О. Кононко для дітей старшого дошкільного віку характерним є створення самообразу «Я», який діти пов'язують з успіхами чи невдачами у різних видах діяльності. В результаті чого формується самоповага, що характеризується позитивним ставленням дитини до себе, усвідомлення своїх чеснот (старанність, наполегливість, зосередженість) на результатах діяльності. У старшому дошкільному віці діти повністю задовольняються своєю славою бути першими у всьому: читанні віршів, малюванні, розповіді, грі. Перед дитиною стоїть вибір: задовольнитися тим, що є «як усі» чи впевнено йти до перемоги. Таким чином, дитина роздвоюється на два «Я»: Я-реальне і Я-уявне (творче) [2, с. 117].

У дітей старшого дошкільного віку найчастіше вже сформоване позитивне ставлення до себе, упевненість в своїх діях. Організуючи спільні ігри, діти можуть самостійно домовлятися про розподіл ролей, умови і правила гри. Часто буває так, що самостійні рішення або дії дитини призводять до невдач, що може спричинити багато

неприємностей у вихованні самостійності, породжує пасивність, невпевненість у своїх діях. Тут потрібна вчасна допомога дорослих, щоб діти пересвідчилися, що їх самостійність цінується і приймається. Звідси можна зробити висновок, що дитині треба давати право вибору бути самим собою. Шлях, який веде дитину до гармонії з оточуючими, коли дитина ставить запитання «Хто Я?» і бачить відповідь у діях батьків, педагогів, у їхньому ставленні до дитини, сприяє здатності дитини розвивати свій потенціал, займатися улюбленою справою, яка дає задоволення можливість пізнавати саму себе.

Сприяє цьому розвиток критичного мислення дитини. Критичне мислення як складний соціально-психологічний феномен, – це здатність людини до самостійної оцінки явищ навколишньої дійсності, думок і тверджень інших людей, уміння бачити їхні позитивні і негативні сторони; а також прагнення до кращого, більш оптимального розв'язання проблем, стереотипів, традицій [5, с. 127]. Виховання самостійності дитини старшого дошкільного віку можна вважати успішним, якщо у дитини сформована «адекватна світоглядна позиція-її реалістичні уявлення про самого себе – своє фізичне (зовнішність, організм, практичні вміння, наміри, плани, інтереси) та соціальне «Я» (соціально-моральні якості, вміння спілкуватися, розв'язувати конфлікти, ставити себе на місце іншого, поводитися совісно, орієнтуватися в своїх правах та обов'язках, визначати власний статус у колі однолітків).

Виховання самостійності, як зазначає науковець З. Гуріна, полягає в організації та інтегруванні людиною свого внутрішнього світу. Це – шлях до себе, шлях самопізнання, рефлексії власного досвіду. Весь цей процес пов'язаний із самоусвідомленням та вольовим дозріванням, а саме: ціннісним ставленням до себе, ціннісними орієнтаціями, духовністю». Ця гармонійність, відображається в трьох складниках: когнітивний (знання, правила, нормативи, уявлення про свої риси та вміння); емоційно-ціннісний (система почуттів, пов'язаних з власними станами, потребами, самооцінкою, особистісним сенсом); поведінково-діяльнісний (готовність діяти певним чином, здатність регулювати власну поведінку, аналізувати ситуацію та особисті цінності) [6, с. 7]. Кожен з цих складників є особливо важливим для становлення «Я» особистості. Отже, показником самостійності є компетентність дитини щодо себе. Така дитина:

- оптимістично ставиться до своїх можливостей, покладається на власні сили; намагається самостійно розв'язувати власні проблеми, звертається за допомогою лише в разі необхідності;
- цікавиться собою: спостерігає, аналізує свої дії, вчинки; має позитивний «Я» образ, радіє своєму існуванню, вважає себе хорошою людиною;
- постійно знаходить час для себе, для самовдосконалення; відстоює власну гідність, не допускаючи образ в свою сторону, приниження; прагне до самовдосконалення, постійно працює над собою, докладає зусиль, щоб стати кращою;
- має свої амбіції: прагне визнання своїх чеснот авторитетними людьми; диференційовано ставиться до людей, що її оточують, уникає небажаних контактів.

Другою особливістю, яка взаємопов'язана з усіма компонентами психічного розвитку, є пізнавальна самостійність, яка у дошкільному віці проявляється в формі

пізнавального інтересу. Найбільш характерними і специфічними для самостійної діяльності є мотиви самоконтролю і самостійності, що виявляються насамперед у бажанні виконати завдання без сторонньої допомоги, задовольнити свої пізнавальні потреби, затвердити свою індивідуальність. Дослідники називають дошкільний вік періодом «голоду фактів», коли інтерес спочатку розвивається до конкретних предметів, їх виокремлення з-поміж інших, а потім – до встановлення зв'язків і відношень у навколишній дійсності. Ще у свій час Ф. Фребель наголошував, що самостійність дитини розвивається у пізнанні. Спочатку цей шлях проходить від вияву емоційного відгуку до навколишнього і виділення зовнішніх якостей предметів до пізнання внутрішніх зв'язків і відношень, до самостійної постановки пізнавальних задач і перших спроб розв'язати їх за допомогою спостережень, дослідів, роздумів. Пізнавальний мотив зміцнюється в самостійній діяльності новими досягненнями, прагненнями отримати якісний результат [4, с. 77].

Потреба в діяльності, яку досліджували науковці є наступною особливістю психічного розвитку дітей старшого дошкільного віку, а завданням батьків і вихователя – перетворити цю потребу у найважливішу якість особистості. В активній діяльності дитина не тільки перетворює дії інших, а й володіє власними діями, самостійно виконує доступні за віком завдання (елементарне самообслуговування, предметна діяльність). Для дітей цього вікового періоду характерно розвиток мотиваційної сфери до діяльності. Головним є задоволення потреб від своєї діяльності, одержання цікавого результату. Мотиваційний компонент має на меті пробудити і закріпити в дітей позитивні емоції у процесі комплексної діяльності, викликати інтерес, допитливість, бажання до самостійного розмірковування і як наслідок – сформуванню стійке прагнення до продуктивної діяльності.

Однією з актуальних вікових потреб дітей старшого дошкільного віку є прагнення до пізнання дійсності і виявлення власної активності в ігровій діяльності. Це зумовлює необхідність посилення уваги до педагогічної організації ігрової діяльності дітей цієї вікової категорії. Через гру педагоги забезпечують такі необхідні для справжньої гри якості, як само ініціативність, добровільність, спонтанність, активне мовне спілкування. Своєрідність цієї особливості полягає в тому, що нерозвинені пізнавальні можливості у навчанні дітей цього віку підкріплюються позитивними ігровими мотивами, потребою емоційного контакту з оточуючими, здебільшого за підтримки дорослого. Можна стверджувати: чим сильніше розвинена ігрова діяльність, тим виразніше прагнення дитини до пізнання світу.

Тож проблема розвитку пізнавальної самостійності дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності знайшла певне відображення в діючих програмах, підручниках, методичних посібниках, досвіді вихователів, які творчо працюють [7, с. 57].

Однією із особливостей розвитку самостійності дітей є здатність до вільного вибору, яку пов'язують із саморозвитком, самотворчістю. В основі вибору дитини старшого дошкільного віку завжди лежить ігрова діяльність. Дітям властиве прагнення брати на себе роль «дорослого», – в цьому й проявляється їхнє бажання самостійності. Граючи, вони намагаються принести у гру те, що спостерігають у навколишньому житті. Розуміючи це, дорослі повинні стати «більш дорослими» за дитину, але не забороняти прагненню до вільного вибору. За таких умов дитина органічно дорослішає

зі старшими, будучи з ними в гармонійних відносинах. Психологи вказують, що «блокуючи з дитинства волю, активність, ростимо пасивних, безініціативних, інертних людей» і зазначає далі: «Вихід із цього лабіринту тільки один – гра» [5, с. 27].

Отже, самостійні дії виникають з потреб, з прагнення до діяльності. Досліджуючи форми розвитку самостійності дитини, наголошуємо на важливості комунікативної самостійності дітей старшого дошкільного віку. Розвиток комунікативної самостійності дитини у період старшого дошкільного віку супроводжується потребою спілкування з дорослими, виконання спільних дій, потребою співучасті в житті дорослих. Дитина набуває особистого досвіду життя у комунікації з однолітками, батьками і вихователями. Саме в цей період важливо допомогти дитині осмислити власні дії, усвідомити свої особливості та якості характеру, сприймати себе як самостійну особистість.

Наступною особливістю виховання самостійності дітей старшого дошкільного віку є вміння підпорядковувати свої дії законам і правилам гри. Моральність самостійності, проявляється коли дитина свідомо розуміє, що чинить правильно в певній ситуації, а не за тим, вигідно їй це чи ні; будує взаємовідносини з однолітками за принципами моралі; виявляє критичність у різних життєвих ситуаціях, спираючись на морально-етичні цінності суспільства.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що проблеми виховання самостійності дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності приділялось достатньо багато уваги на різних етапах розвитку суспільства. Результати досліджень педагогічних особливостей дітей старшого дошкільного віку дали змогу визначити основну передумову самостійної діяльності – вміння свідомо підпорядковувати свої дії правилу, яке узагальнено визначає спосіб діяльності – вміння слухати і чути дорослого, працювати за його вказівками, здатність відокремлювати свої дії від дій інших, здійснювати самоконтроль.

Отже, аналіз педагогічних досліджень із проблеми виховання самостійності дітей старшого дошкільного віку засвідчує, що особливості ефективності її розв'язання залежать від організації різних видів діяльності, серед яких пріоритетними в старшому дошкільному віці є: комунікативна, пізнавальна, ігрова, з урахуванням закономірностей психічного розвитку дитини: пізнавальна самостійність, самоусвідомлення себе як особистості, потреба в різних видах діяльності, вміння підпорядковувати свої дії законам і правилам гри, потреба в спілкуванні. Самостійна діяльність дітей старшого дошкільного віку є відбитком тих вражень, знань, умінь і навичок, які були отримані під умілим керівництвом дорослих в спеціально організованих формах роботи.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці нових підходів до розв'язання цієї проблеми, а саме у вивченні особливостей виховання самостійності дітей старшого дошкільного віку в інших видах діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти): нова редакція. 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
2. Бех І. Д. Виховання особистості: вибрані наукові праці в 2-х т. Чернівці: Букрек, 2015. Т. 2. 640 с.
3. Державний стандарт дошкільної освіти України: наказ МОН України 2021. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/>
4. Богуш А. М., Луцан Н. І. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації.

- Вправи: навч.-метод. посіб. Київ: Слово, 2018. 256 с.
5. Власова О. І. Педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Либідь, 2005. 400 с. URL: <https://shag.com.ua/vlasova-oi-pedagogichna-psyhologiya-navch-posibnik-k-libide.html?page=12>
 6. Гуріна З. В. Допоможемо малюкові зростати самостійним. *Дошкільне виховання*. 2016. № 11. С. 7–9.
 7. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. В. О. Огнев'юк; авт. кол. Г. В. Беленька, О. Л. Богініч. МОН України, Київ. у-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2019. 304 с.
 8. Савченко М. В. Виховання самостійності у дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.08. Слов'янськ, 2014. 255 с.

REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity): nova redaktsiia. (2021). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> [in Ukrainian].
2. Bekh, I. D. (2015). *Vykhovannia osobystosti: vybrani naukovi pratsi*. (Vol. 1–2); Vol. 2. Chernivtsi: Bukreia [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi standart doshkilnoi osvityv Ukraini: nakaz MON Ukrainy. (2021). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/> [in Ukrainian].
4. Bohush, A. M., Lutsan, N. I. (2018). *Movlennievo-ihrova diialnist doshkilnykiv: movlennievi ihry, situatsii*. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
5. Vlasova, O. I. (2005). *Pedahohichna psykhohiia*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
6. Hurina, Z. V. (2016). *Dopomozhemo maliukovi zrostaty samostiinym. Doshkilne vykhovannia, 11, 7–9* [in Ukrainian].
7. *Dytyna: Osvitnia prohrama dlia ditei vid dvokh do semy rokiv*. (2019). MON Ukrainy, Kyiv. u-t im. B. Hrinchenka [in Ukrainian].
8. Savchenko, M. V. (2014). *Vykhovannia samostiinosti u ditei starshoho doshkilnogo viku v ihrovii diialnosti. Candidate's thesis*. Sloviansk [in Ukrainian].